

ТЕМА 8

ТРАДИЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ (2 год.)

План лекції



1. Докласичний період української філософії.
2. Класичний період української філософії.
3. Новітня українська філософія.

Конспективний виклад теми



Докласичний період української філософії

Українська філософія є невід'ємною частиною як національної, так і світової культури загалом. Відомо, що важливою передумовою розвитку духовної культури українського народу стали трипільська культура, іраномовні культури скіфів, сарматів, тюркська культура печенігів і половців, праслов'янська язичницька культура та ін. Звідси — найхарактерніші ознаки оригінальної духовної культури, які згодом стали відрізняти український народ серед інших синхронних цивілізацій. До таких ознак належать, *по-перше*, «поліфонізм» (вплив різних культур синхронних цивілізацій), *по-друге*, антеїзм (домінування ідеї про нерозривну єдність людини й природи), *по-третє*, кордоцентризм (як певна світоглядна орієнтація на внутрішній світ людини). Вказані ознаки згодом були доповнені екзистенційними ідеями (цінністю свободи й свободи волевиявлення), що загалом стали основними рисами української філософської думки.

У сучасній літературі найпоширенішим є погляд, згідно з яким філософія в Україні розпочинається в X—XII ст. (доба Київської Русі) після введення на її території християнства (як результат вирішення суперечностей між слов'янським язичництвом і запровадженою християнською культурою). За влучним виразом О. Потебні, при «накладанні» християнства на язичництво східних слов'ян в Україну приходять від греків різноманітні релігійні, філософські та повчальні твори.

Центрами духовного життя Київської Русі ставали монастирі, про що свідчить авторство перших релігійно-філософських творів.

Філософські уявлення епохи знайшли своє відображення також у невербальних джерелах — архітектурі й живопису Софійського собору. У 1054 р. з'явилася перша релігійно-філософська праця Київського митрополита Іларіона «Слово про закон і благодать», а на початку XII ст. — «Повість временних літ», авторство якого приписують ченцю Печерського монастиря Нестору. Саме в цьому творі чи не вперше у вітчизняній літературі вживаються терміни «філософ» і «філософствувати». Домінуюча релігійна проблематика в творах православних богословів отримувала філософську інтерпретацію. До таких проблем належали питання про буття Бога, взаємовідносини між церквою й княжою владою, про добро та зло як протиставлення Бога й сатани.

Релігійна філософія своїм домінуючим принципом уважала можливість отримання знання через софійну мудрість. *Софійність* стала визначальною особливістю української філософської думки. «Софія-мудрість» — сутність Бога, «душа світу», водночас її вважали першопричиною інтеграції світу, людини й Бога. Отримання особистістю «софійного» знання ставало одночасно й пізнанням Бога. Саме таке подвійне розуміння привело до виникнення екзистенційно «софійного» спрямування релігійно-філософських систем Київської Русі. Мудрість і любов до мудрості визнавалися не лише знанням, вони були пізнанням Бога, який є сутністю речей, предметів та явищ оточуючого світу, зокрема й людей, сенсом і метою їхнього існування. Любов до мудрості спрямована не просто на розуміння оточуючого світу, а й практичне оволодіння ним завдяки божественній мудрості «софії».

Органом розуміння (віддзеркалення) зовнішнього світу, згідно зі слов'янською міфологічно-релігійною культурою, є *серце*. Лише завдяки йому можна отримати істину життя. *Серце — це точка, в якій поєднуються думки, воля й віра, воно стає інструментом прогнозування майбутніх результатів матеріальної або духовної діяльності людини*. Почуття серця вважалося критерієм істини в процесі розуміння оточуючого світу. Тому є всі підстави говорити, що кордоцентризм як світоглядна позиція набув подальшого розвитку у філософській думці Київської Русі.

Вирішення проблем буття в докласичній українській філософії мало християнсько-богословський характер: Бог визнавався найвищою першопричиною, існування оточуючого світу — результатом його творіння. Суспільство розглядалося крізь призму вічного конфлікту добра й зла (Бога й диявола). Елементами соціальної філософії стали патріотичні ідеї єдності всіх руських земель, зміцнення й централізації держави для відсічі іноземним загарб-

никам, необхідність розвитку культури та освіти. Отримати знання про навколишній світ можна було лише в разі превалювання віри над цими знаннями, вищою метою пізнання був Бог, а єдиним методом пізнання — божественне одкровення. Антропологічні ідеї витікали з позиції, що людина спершу була створена як богоподібна, а потім була «опоганена первородним гріхом». Як наслідок — її страждання й бажання через есхатологічну просвітленість (покаяння) отримати безсмертя душі (Царство Небесне).

Завершується розвиток філософської думки Київської доби щонайпильнішою увагою до людини, закладанням підвалин гуманістичної традиції. Це знайшло відображення в «Повчанні Володимира Мономаха» та культі Діви Марії як захисниці конкретної людини, що, напевно, сягає своїм корінням у міфологічні образи Берегині або Великої Богині.

Наприкінці XIV ст. розпочинається новий етап у розвитку духовної культури України як результат впливу західноєвропейської Реформації та утвердження характерних для неї реформаційної ідеології й цінностей ренесансного гуманізму. Цей етап отримав назву *філософія доби Відродження (XIV—XVI ст.)*. Ідеї ренесансного гуманізму розвивалися представниками протестантських громад, братствами, представниками Острозького культурно-просвітницького центру, а також діячами української полемічної літератури І. Вишенським, М. Смотрицьким, С. Зизанієм та ін. У цей період філософія сприймалась як конкретна мудрість, що давала змогу досягнути божественні істини завдяки містичному єднанню з надприродним (Богом). Релігійно-філософські сентенції XIV—XVI ст. поєднувалися з позицією захисту й розвитку старослов'янської культури, цінностей православної церкви. Крім того, у цей період в українській духовній культурі опосередковано знайшли своє місце об'єктивні цінності Реформації.

Наступний етап у розвитку української філософії припадає на початок XVII—XVIII ст. Він пов'язаний з необхідністю подолання кризових явищ у розвитку духовної культури України (католицька експансія, недостатній розвиток системи світської освіти, необхідність інтеграції в європейський культурний простір тощо). Найвідомішими тогочасними форпостами духовності були братські школи, але вже в XVII ст. стало зрозуміло, що система викладання в них потребує подальшого реформування (бракувало світських предметів, викладання не було систематизованим, недостатньо уваги приділялося вивченню іноземних мов, насамперед латини). Зрозумілим стало й те, що реформування освіти можливо лише за умови позбавлення її надмірного диктату церкви.

У 1631 р. Петро Могила (1574—1647) заснував Лаврську школу, яка після злиття з Київською братською школою заклала фундамент Київської колегії, яку згодом стали називати Києво-Могилянським колегіумом. Власне у цьому навчальному закладі вперше філософія була відокремлена від богословських дисциплін, викладання філософії в формі античних знань адаптувалося до потреб української культури. Подальший розвиток філософської думки в Україні був пов'язаний з конкретними мислителями цієї доби, насамперед Інокентієм Гізелем, Теофаном Прокоповичем та ін. Як результат їхньої діяльності відбулася трансформація розуміння картини світу — на перший план вийшли проблеми світоглядно-методологічного й теоретичного пізнання оточуючого світу, вирішувати які філософи пропонували за допомогою конкретних наукових методів і практики наукового експерименту, які були характерними для філософії Нового часу. Діяльність учених Києво-Могилянської академії була прикладом різкого розмежування філософії й теології, критичного переосмислення авторитаризму, притаманного середньовічній схоластиці, наповнення логіки раціональним змістом, виокремлення наукового знання як головного в пізнанні довколишнього світу, людини та її сутності.



Класичний період української філософії

У XVIII ст. в Україні продовжувався розвиток етико-гуманістичного спрямування української філософії, який був репрезентований творчістю Григорія Савича Сковороди (1722—1794) — геніального українського філософа, з іменем якого пов'язують початок *класичного періоду* української філософії. Головну освіту філософ здобув у Києво-Могилянській академії, де розпочав навчання в 1733 р. і навчався з невеликими перервами до 1753 р. Головними творами, які репрезентують філософські погляди Григорія Савича Сковороди, були «Басня Езопова», «Розмова п'яти подорожуючих про істинне щастя в житті», «Дружня розмова про духовний світ», «Потоп зміїний» та ін. (за життя ніколи не видавалися й розповсюджувалися в рукописах).

Основоположною ідеєю (філософським кредо) Сковороди став знайдений ним *закон елімінації важких справ* — «*те, що потрібно — не важко, а те, що важко, — не потрібно*». Цей закон є прикладом пошуку засадових принципів філософії, що можуть привести людину до щастя (найвищого блаженства). *Розвиток практичної філософії став головною метою філософствування Сковороди.*

На філософському дискурсі мислителя позначилися просвітницькі цінності тогочасного суспільства. Основним предметом його інтересу були *релігія та мораль*. Релігію й Бога Григорій Сковорода аналізував з *пантеїстичних позицій*. Матерію він трактував як вічну й безмежну природу, що в своєму саморозвитку керується власними законами. Філософ уважав, що природа й Бог тотожні. Бог є першою умовою (першопричиною) дійсності, формою, яка організує матерію та появу людини в матеріальному світі. Він є всюди, але побачити його неможливо, бо він — невидима натура.

Одна з перших моделей світобудови (картини світу) філософа Сковороди містить його *концепцію «двох натур»*, згідно з якою весь світ, що оточує людину, має «дві натури» — зовнішню, видиму (матеріальну) й внутрішню, невидиму (Бог). Натури перебувають у певному взаємозв'язку, взаємозалежності, що впливає на розвиток світу загалом. Такий підхід Григорія Сковороди до пояснення світу ще не є діалектичним методом, але вже є спробою зрозуміти розвиток світу (природи) без Бога.

Одночасно з теорією «двох натур» Сковорода розробляв *теорію «трьох світів»*. Остання мала дати відповідь на питання про сутність предметів та явищ світу. Згідно з нею вся дійсність поділяється на «три світи» — «макрокосм» (*природа*), «мікрокосм» (*людина*) й «світ символів» (*Біблія*). Кожний з цих світів водночас складається з «двох натур» — видимої та невидимої, внутрішньої (духовної, Божої) та зовнішньої («тварної», «сотворенної», матеріальної).

Оригінальним ученням про людину стає ідея про існування *мікрокосму* (малого світу й власне людини). Малий світ також має «дві натури» — невидиму й видиму, духовну та тілесну. Справжня людина народжується тоді, коли знаходить у собі «невидиме» (духовне), а отже, Бога. Таким чином, пізнання людиною самої себе є пізнанням Бога. Г. С. Сковорода робить практичний висновок: служіння людини Богу є водночас і любов'ю до самої себе.

Як зазначалося, між богопізнанням і самопізнанням стоїть знак рівноваги. Через самопізнання людина пізнає Бога, а отже, світ і природу. У цьому — основна ідея антропологізму Григорія Сковороди. Головним інструментом пізнання істини життя стає *серце*. Почуття, які містяться в серці, стають критерієм істини. На основі вчення про служіння самій собі й любові людини до самої себе філософ розробляв нову релігію — «*релігію доброчинності й любові*». Григорій Сковорода критикував офіційні релігійні доктрини, пропагував учення Миколи Коперніка. Він заперечував позитивний

зміст Біблії (її зовнішню натуру), кваліфікував її предметну знакову форму як непотрібну нісенітницю, брехню, уважав, що сам текст Біблії без спеціального тлумачення не є шляхом до істини (Бога). Тракткування символів Біблії (для отримання практичного знання) такі: сонце — це істина, кільце змій — це вічність, якір — утвердження, лелека — шанування Бога, зерно — думка тощо.

Серцевиною філософії Сковороди є його етика як шлях людини до щастя, розуміння добра та зла, сенсу людського існування. Філософ уважав, що людина може досягнути щастя або самотійно, або за допомогою інших людей. Але в будь-якому разі головною умовою його досягнення стає відповідність до потреб внутрішньої натури, виявом чого є спорідненість («сродність») праці. Інакше кажучи, людина повинна узгодити душевні бажання з можливістю їх реалізації в об'єктивній дійсності.

Суспільна гармонія, за Сковородою, можлива лише в тому суспільстві, в якому створено умови для сродної праці, й навпаки, суспільство, яке цьому не сприяє, є суспільством дисгармонії й зла, де не може бути реалізоване просте людське щастя. Тож не дивно, що мислитель уважав головною наукою в суспільстві й про суспільство *науку про людину та її щастя*.

Висуваючи ідею сродної праці, Григорій Савич Сковорода одним з перших в європейській культурі сформулював геніальну здогадку про абсурдність декларування ідей рівності, протиставляючи їм ідею «нерівної рівності» («неоднакова для всіх рівність»). Він незрідка говорив про те, що висловлюватися про рівну рівність це те саме, що говорити дурниці.

Отже, *Г.С. Сковорода був засновником української класичної філософії з її характерними особливостями, що розвивали попередні філософські ідеї X—XVI ст. в Україні (антеїзм, кордоцентризм, екзистенційність).*

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Україна стала на шлях подолання залишків феодального суспільства та формування нових капіталістичних відносин. Цей період віддзеркалювала філософська думка, що отримала назву *університетська філософія*. Характерною для неї була подальша розробка релігійної філософії таким філософом, як Йоганн Баптист Шад (1758—1834), який викладав у Харківському університеті й пропагував широку панораму світоглядних філософських знань (ідеї Фіхте), сприяв виникненню самотійних науково-філософських шкіл — історичної, натурфілософської та ін. Найбільш прихильно в Україні були зустрінуті ідеї Фрідріха Шеллінга, який найближче стояв до представників романтичної опозиції класичному німецькому ідеалізму.

Пропагандистом його ідей в Україні був Данило Кавунник-Велланський. Неабияке значення мали також ідеї природничо-наукового матеріалізму, репрезентовані М. П. Любовським, П. Д. Лодієм, О. О. Козловим.

Візитною карткою цього періоду став філософський романтизм, *представлений Кирило-Мефодіївським братством*, характерною особливістю якого було використання в формах пізнання навколишнього світу специфіки духовної культури українського народу. Очолювали братство Микола Костомаров (1817—1885), Пантелеймон Куліш (1819—1897), які репрезентували ліберально-поміркований напрям (ґрунтувалися на визнанні релігії та ідеалізму, їх спорідненості з основними догмами християнської ідеології). Члени братства захищали ідеї провіденціалізму, месіанства та «християнського соціалізму». Тарас Шевченко, Микола Гулак, Іван Посяда, Олександр Навроцький репрезентували революційно-демократичне крило братства й керувались ідеями матеріалізму, антиклерикалізму, а в своїх соціологічних ідеях виходили з визнання вирішальної ролі народних мас в історичному процесі, необхідності революційної боротьби трудящих, побудови суспільства без експлуатації та гноблення. Головним завданням Кирило-Мефодіївського братства було створення національно-етичної культури, розвиток самосвідомості українського народу. На прикладі Кирило-Мефодіївського братства ми бачимо, що в українській філософській думці формувалися *дві протилежні парадигми*: перша мала в своїй основі ідеалістичні способи світобачення, світорозуміння й світосприйняття, а друга — матеріалістичні. При цьому матеріалістичне вчення (у першій половині XIX ст.), яке поширювалося насамперед через російську філософську культуру, було сумішшю матеріалістичних (вульгарно-матеріалістичних і вульгарно-соціологічних) уявлень, незрідка нігілістичних, з тенденцією до ще більшої вульгаризації на кшталт зведення психологічних процесів до фізіологічних. Надалі певного розвитку набули ідеї вульгарно-матеріалістичного розуміння сутності філософії. Різко критичну позицію до такого деструктивного процесу у філософії посів Памфіл Юркевич.

Памфіл Данилович Юркевич (1827—1874) — один з найвизначніших українських філософів XIX ст., представник Київської філософсько-богословської школи. В основі філософії Юркевича була ідея про необхідність розуміння сутності людини через людський дух (ядром якого стає людське серце). Учення про серце, або іншими словами «*філософія серця*», набуває в мислителя філософського практичного значення. Він уважав, що серце, крім

того що є центром духовності особи, є джерелом як діяльності, так і конкретного вчинку. Результати розуміння зовнішнього світу отримують перевірку на істинність і можливість подальшого практичного використання в мить проходження їх через серце. Крім того, з *серцем пов'язана свобода волевиявлення*. Вільне серце є необхідною умовою адекватного розуміння довколишнього світу і його наступним осмисленням на рівні думки. Філософ вважає, що моральний розвиток людства розпочинається з певного почуття в серці до інших людей (людських істот), які можуть принести в міжлюдські відносини любов, дружбу й співчуття. Таким чином, *любов, дружба, співчуття стають загальнолюдським фундаментом, на якому людство може отримати гідне існування та щастя*.

Не менш цікавими були роздуми П. Юркевича на теми релігії та Бога. Він сприймав Бога як конкретну реальність надприродного світу й пропонував сприймати світ як своєрідну ієрархію, очолювану Богом, під яким існує сфера об'єктивного світу (сфера природи). Істинне знання про світ Бога для людини неможливе. Вона лише може наблизитися до істини за допомогою *трьох пізнавальних зусиль* (методів): 1) *шляхом сердечного почуття*; 2) *шляхом добродійної філософії*; 3) *шляхом містичного споглядання (спіритичного світобачення)*. Найбільшого значення П. Юркевич надавав релігійній містиці, яка, на його погляд, ніби синтезувала всі інші шляхи пізнання буття світу.

У подоланні суперечностей матеріального світу (суспільства) П. Юркевич пропонував використовувати принципи християнської моралі. На практиці це означало відмову від активної боротьби зі злом. Він uważав, що *умовою християнського співжиття є мир з ближнім, мир людини із самою собою*, а тому боротьба зі злом розпочинається в самій собі (а не в зовнішньому світі) з морального самовдосконалення, уміння прислухатися до свого сумління.

У другій половині XIX ст. коло філософської проблематики значно розширилося. Насамперед на філософську думку України кардинально вплинули ідеї революційних соціал-демократів, значного поширення набувають натуралістично-позитивістські вчення, представлені ідеями анархічного суспільства М. Драгоманова, творчістю С. Подолинського, О. Потебні. Центральною ідеєю філософських поглядів *Михайла Драгоманова (1841—1895)* та його послідовників була ідея реалізації в соціальній практиці ідеалів лібералізму та соціалізму. На його погляд, побудова нового суспільного ладу мала бути на основі добровільних організацій, очолюваних гармонійно розвинутими особистостями (анархічне

суспільство). М. Драгоманов уважав себе послідовником О. Конта, Г. Спенсера, П. Прудона, він був мислителем позитивістсько-натуралістичного плану.

Філософське значення теоретичної спадщини («філософія мови») *Олександра Потебні (1835—1891)* полягає в тому, що він кардинально розвинув ідею про те, що початком і підставою духовного життя народу є мова, яка зумовлює існування й сприяє відтворенню певної етносоціальної спільноти. У Потебні важливим був не лише психолінгвістичний, а й культурологічний, тобто аксіологічний вимір інтерпретації відношення мова — мислення. Відношення «мова — культура» є для нього системоутворюючим. Складовими філософської парадигми О. Потебні є символічні узагальнення (закони й концепти лінгвістичної теорії); філософські елементи, що зумовлюють спосіб світобачення і його онтологію; ціннісні (аксіологічні) установки, що вплинули на вибір напрямів дослідження, й урешті-решт, «загальноприйнятні взірці», тобто схеми розв'язання конкретних проблем, що й забезпечує існування наукової традиції.

О. Потебня засуджував ідеал слов'янофілів, який використовувався як чинник денаціоналізації слов'янських племен росіянами. Дослідник акцентував увагу на традиціях росіян розвивати свою національну культуру за рахунок інших. *Позиції надмірної русифікації (за ширмою слов'янофільських ідей) О. Потебня протиставив право народу на самостійне існування та розвиток (як право національних культур).*

У межах натуралістично-позитивістських і соціалістичних ідей формує свою позицію інший український мислитель, критик деяких моментів марксизму та анархічного суспільства Драгоманова І. Франко, а також представник українських революційних демократів Леся Українка.

Іван Якович Франко (1856—1916) — поет, драматург, учений, філософ, політик (представник соціал-демократичного вільнодумства). В основі філософських поглядів І. Франка лежать натур-позитивістські ідеї, що були характерними для Австрійської (Віденської) філософської школи кінця XIX — початку XX ст. Одна з головних філософських проблем, яка цікавила І. Франка, була *проблема сутності людини, її місця та ролі у суспільному прогресі*. Іван Франко висловив думку, що найбільшою цінністю на Землі, яка варта уваги філософа, є людина, але не людина взагалі, а конкретна особа — «правдивий живий чоловік», який через осмислення свого трагічного буття виростає до необхідності духовного прориву в просторі та часі.

Як уважає І. Франко, «правдивий живий чоловік» — це людина, яка, завдячуючи своїй активності, стає носієм нового духу («дух, що тіло рве до бою»). Новий дух — це потреба подолання в собі рабської покори, необхідності розвитку природних властивостей жити в любові та справедливості до інших людей, реалізації в суспільному житті принципів самопожертви з метою прискорення приходу щасливого майбутнього. Носій нового духу — це революціонер, «каменярь», який будує соціалістичне суспільство. Вищим ідеалом людського існування І. Франко вважає революційну непримиренну боротьбу за людське щастя й свободу людини. *Свобода, гуманізм, солідарність з іншими людьми праці*, на думку І. Франка, є конкретними показниками морально-політичного прогресу людської цивілізації.

Отже, філософія І. Франка в своїй основі мала натурпозитивістські й соціалістичні ідеї. Головною філософською проблемою для нього стає проблема подолання експлуатації людини людиною та відновлення справжньої людської сутності. Вирішенню цієї проблеми повинні сприяти етизація політичної боротьби, відновлення свободи людського існування через єдність і любов до інших людей. Практична філософія І. Франка дає орієнтири безкорисної любові не лише до окремої людини, а й до своєї Батьківщини, людства загалом.



Новітня українська філософія

Наприкінці XIX — на початку XX ст. філософську думку репрезентують представники «нової релігійної свідомості» — М. Бердяєв (1874—1948), Л. Шестов (1866—1938), В. Зеньковський (1881—1962) та ін. Цей напрям став певною реакцією на позитивістсько-натуралістичну експансію в філософії. Представники екзистенційно-романтичної філософії в поширенні наукових знань бачили приклади зростаючого трагізму та абсурдності буття людини. Романтично-екзистенційна спрямованість характерна для творчості низки письменників України кінця XIX — початку XX ст. Наприклад, провідною темою творчості М. Коцюбинського (1864—1913) була проблема відчуження людини від природи, самої себе, унаслідок якого виникає екзистенційна самотність людини. Не менш значущим представником цього напрямку є В. Винниченко (1880—1951). Як мислитель В. Винниченко обстоював власну світоглядну позицію *конкордизму*, відповідно до якої людина повинна жити в згоді із самою собою та іншими людьми. Таким чином він обґрунтував один з провідних принципів своєї практичної філо-

софії — чесність із собою. Екзистенційні мотиви Винниченка знаходимо в його оцінках абсурдності життя, наявності межових ситуацій, які необхідно долати людині, щоб залишатися самою собою.

У цей же час в Україні починає працювати один з геніальних учених, філософів сучасності В. І. Вернадський. *Володимир Іванович Вернадський (1863—1945)* — мислитель, натураліст, засновник учення про біосферу та ноосферу. Головними працями, які репрезентували його філософські погляди, стали «Наукова думка як планетарне явище», «Хімічна побудова біосфери Землі та її оточення», «Філософські думки натураліста».

У цих та інших працях В. Вернадський ставить перед собою й вирішує одну з найскладніших проблем сучасного природознавства й філософії — *причини виникнення та розвитку живої матерії, роль живої речовини на Землі та в космосі*. Ця проблема безпосередньо торкається людини та суспільства загалом, адже людина є органічною частиною живого як точка єднання живої й неживої природи. Мислитель робить такі висновки: 1) *жива матерія виникає в процесі взаємодії атомів та ізотопів з певною мірою необхідності* (життя в космосі, а разом і на Землі, не є випадковим, а має закономірний характер); 2) *жива матерія прискорює еволюційні процеси на Землі за рахунок акумульованої космічної енергії*; завдяки живій речовині енергія з космосу не зникає в космічному просторі, а акумулюється на земній поверхні (трансформується в силу, що долає хаотичність і сприяє виникненню центрів упорядкованості і організації); 3) Космос і Всесвіт постійно впливають (взаємодіють) на живу речовину на Землі. У результаті виникає біологічна еволюція, яка приводить до появи *біосфери* — планетарної оболонки Землі, в якій міститься життя, вона є каталізатором та акумулятором сонячної енергії. *Біосфера стає системою, яка розвивається за рахунок самоорганізації та самовідтворення життя*. Позаяк космічна енергія є вічна, то існування життя на Землі також нічим не обмежене; 4) з виникненням і розвитком людини виникає ще один могутній фактор впливу на біосферне існування — розум людини. В. Вернадський писав, що під впливом розуму, наукової думки цивілізованого суспільства біосфера переходить у нову якість — *ноосферу*. *Ноосфера є сфера концентрованої діяльності людини, яка організована на основі розуму з метою цюнайефективнішої трансформації природи згідно з інтересами людської цивілізації*.

Теорію ноосфери в сьогоdnішньому світі вважають однією з найвідоміших концепцій першої половини XX ст. у розумінні розвитку матеріальної сфери Землі. Тому є всі підстави розглянути цю концепцію більш докладно.

Філософія під поняттям «ноосфера» розуміє новий тип енергії як конгломерату біологічної, біохімічної та розумової енергії (до якої належить енергія культури і наукової діяльності). Хоча В. Вернадський акцентував увагу на тому, що *енергія ноосфери є біологічною за своєю основою, а за змістом стає енергією людської культури*.

Однієї з функцій ноосфери є її інтегративні можливості. Тому В. Вернадський уважав, що силами ноосфери можна ліквідувати дисгармонію реального життя, суперечливість розвитку сучасної цивілізації. *Умовами становлення сучасної ноосфери з можливістю подальшого виконання її інтегративної функції стають: єдність усього людства, трансформація засобів зв'язку та обміну, відкриття нових джерел енергії, свобода наукового пошуку, підвищення матеріального рівня життя трудящих, рівність людей усіх рас і релігій, виключення війни з життя суспільства*. Головною ознакою ноосфери стає її трансформація як геологічного чинника в розвитку планети в розумну суспільну трудову діяльність.

Розмірковуючи над взаємодією ноосфери та біосфери, Вернадський аналізував одну з найважливіших і значущих тем сучасності — негативні впливи з боку сучасної технологічної культури на процеси, які відбуваються у біосфері (виникнення глобальних проблем сучасної цивілізації). Учений спрогнозував дві можливі моделі розвитку ноосферних процесів: 1) *апокаліптичний*, згідно з яким розум може знищити сам себе; 2) *конвергенційний* — гармонійне поєднання всіх типів енергії, які потрапляють на Землю (*коеволюційний розвиток*).

У зв'язку з реальною загрозою апокаліптичного сценарію виникає потреба в реалізації спеціального екологічного імперативу, який би наклав певні обмеження на діяльність і поведінку людини в планетарних масштабах. Ноосфера повинна керуватися найвищим рівнем моральності, яка стає основою трансформації всього буття сучасної цивілізації з орієнтацією на ідеали коеволюційного розвитку. У наш час гуманістична наповненість учення про ноосферу особливо актуальна, вона змушує нас тримати в полі зору можливі деструктивні наслідки технологічної революції. Ноосфера має стати новим синтезом «усього» з особистістю людини, який орієнтує розвиток цивілізації в бік прогресу й соціального оптимізму.

Свій внесок у новітню філософію України зробили представники української діаспори Д. Донцов, В. Липинський, Д. Чижевський.

В'ячеслав Казимирович Липинський (1882—1931) — представник консервативної традиції в українській політичній філософії.

У своїх працях В. Липинський постав перед нами не лише як перший український історик, який проаналізував історію української держави, а й як глибокий знавець проблем становлення та розвитку державності. Сутність цієї оригінальної концепції полягає в тому, що за часів Хмельниччини зародилася (в загально окреслених обрисах) найбільша ідея української політичної думки: *ідея незалежності й самостійності української держави*.

Як історіософ В. Липинський утверджує державницький погляд на історію України, а саме: *епоха козаччини була епохою української державності*. Учений переконував, що держава є націотворчим чинником і що повноцінна нація може бути створена лише тоді, коли існує держава. *Українська нація роз'єднана політично, ідейно й культурно*. Щоб не загинути назавжди, вона мусить створити свою державу, свою єдину національну державну ідею, яку в формі національно-державної незалежності мають поляки, чехи, угорці, не кажучи вже про інші великі культурні нації, — й одну національну культуру, що об'єднує кожну націю на цілому світі в одне тіло.

Особливого значення В. Липинський надавав монархії як необхідному етапу становлення й розвитку держави, про що також свідчить досвід європейських народів. Крім того, цементує державу месіанська ідеологія, яка тлумачиться мислителем як віра в наперед визначене призначення українського народу в історії сучасного світу і його можливості стати головною рушійною силою в боротьбі за незалежність і свободу.

Звідси впливає розуміння В. Липинського національної приналежності. Він ставить знак рівності між державною та національною приналежністю. *На місце культурно-мовного націоналізму (прикладом може бути О. Потебня) В. Липинський ставить територіальний патріотизм*. Останній орієнтував на те, що центральною постаттю в майбутній українській державі має бути не етнічний, а територіальний (політичний) українець — громадянин України.

У поглядах та оцінках на проблему нації й держави та в багатьох інших питаннях В. Липинський суттєво розійшовся з іншим державником — *Дмитром Донцовим (1883—1961)*. Якщо перший і йшов «через державу до нації» («спочатку буває держава, а потім нація»), то другий — «через націю до держави»), один був подвижником консервативно-монархічної думки, другий — революційної. *Характерною рисою філософії як ідеології Донцова є теза, що все життя українців має йти згідно з найсуттєвішими філософськими істинами*. До них Д. Донцов відносить ідею наці-

оналізму, яку тлумачить на засадах філософії Ніцше. Основою національної ідеології є воля нації до життя, влади, експансії. Загальнонаціональна ідея допускає нетерпимість, фанатизм у боротьбі за національну незалежність. Д. Донцов уважав, що головною рушійною силою в історії є національна еліта, яка ставить перед народом стратегічні й тактичні завдання (планує життя для майбутніх поколінь). Народ тільки тоді може перемогти, коли його світогляд пов'язується з питаннями влади (принципом волі) й створення такої форми господарювання, яка революційно підносить ефективність процесів соціального життя.

У першій половині XX ст. культурно-філософське життя в Україні стало певною мірою відроджуватися й розвиватися. На цей період припадає дискусія «механістів» і «діалектиків» (С. Ю. Семковський і В. О. Юринець). Робиться акцент на необхідності єднання філософії та природознавства. У 20—30-х роках відбувається поворот до філософії бюрократичного централізму (політизації, підпорядкованій змісту принципу партійності). Філософія стала інтерпретатором, пропагандистом реальності в найбільш спрощеному та спотвореному, але доступному для всіх вигляді. Лише в 60-ті роки перед філософією відкрилися нові перспективи на відтворення творчого духу (П. Копнін, В. Шинкарук, І. Бичко, М. Попович, С. Кримський та інші), які повною мірою розгортаються наприкінці 80—90-х років.

Отже, українська філософія є особливим оригінальним явищем у філософській культурі сучасного світу. У своїй основі вона має такі визначальні риси, як антейзм, кордоцентризм, екзистенціалізм, які знайшли своє продовження в наступному розвитку української філософії. Сучасне переосмислення української філософської спадщини в річищі європейської культури дає можливість сформулювати стрижень духовності в українському інтелектуальному поступі — національну ідею як цілісну програму побудови незалежної соборної України. Іншою характерною рисою української філософії стає її практична спрямованість на вирішення етико-моральних проблем людського існування. Центральним елементом вітчизняної філософії є конкретна людина з її внутрішнім і зовнішнім суперечливим світом, прагненням до подолання суперечностей з метою самореалізації. Українська філософія це оригінальна система, в основі якої постає філософський дух українського народу.



Питання для самоконтролю

1. Назвіть характерні риси і особливості розвитку філософії в Україні.
2. Перелічіть основні періоди та етапи розвитку української філософії.
3. Охарактеризуйте особливості розвитку філософії Київської доби.
4. Охарактеризуйте особливості розвитку української філософії епохи Відродження.
5. Які особливості релігійно-філософської думки в Києво-Могилянській академії ви знаєте?
6. Дайте коротку характеристику філософії Г.С. Сковороди.
7. Охарактеризуйте «філософію серця» П. Юркевича.
8. Розкрийте особливості філософських поглядів І.Я. Франка.
9. Охарактеризуйте концепцію ноосфери В. І. Вернадського.



Філософський словник до теми: поліфонізм, антреїзм, кордоцентризм, софістичність, софія, серце, закон елімінації важких справ, «сродність» праці, «дві натури», «три світи», «нерівна рівність», «філософія серця», конкордизм, біосфера, ноосфера, коеволуція.

Вільчинський Ю.М., Присухін С.І.

ТЕМА 9

СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ (2 год.)

План лекції



1. Розвиток сучасної світової філософії та її особливості.
2. Найвідоміші напрями сучасної філософії («філософія життя»; фрейдизм та неофрейдизм; екзистенціалізм; феноменологія та герменевтика, неотомізм та ін.).
3. Постмодернізм.

Конспективний виклад теми



Розвиток сучасної світової філософії та її особливості

Після вичерпання потенціалу німецької класики у філософії з'явилася низка напрямів, які виникли як альтернатива кла-